

UOT 339.92

Əliyev Ə.Q.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

alovsat8@iit.ab.az

AZƏRBAYCANIN ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATINA DAXİL OLMASI ŞƏRTLƏRİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ ELEKTRON KOMMERSİYA SİSTEMLƏRİNİN TƏTBİQİ VƏ İNKİŞAFI PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ

Məqalədə Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzvlük məramının əsas məqsədləri və gözlənilən perspektivləri təhlil olunmuşdur. Ölkədə informasiya iqtisadiyyatının formalaşmasında elektron-kommersiya (e-kommersiya) sistemlərinin əhəmiyyəti və perspektivləri şərh edilmişdir. ÜTT-yə daxil olmaqla bağlı e-kommersiyada yarana biləcək problemlər tədqiq edilmiş, ölkənin bu məsələ ilə əlaqədar mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi və qabaqalayıcı tədbirlərin görülməsi üçün müvafiq təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, informasiya iqtisadiyyatı, beynəlxalq ticarət, e-kommersiya modelləri, ticarətin tənzimlənməsi, intellektual mülkiyyət.

Giriş

2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən dünyada baş verən informasiyalaşma proseslərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyəti quruculuğu prosesi başlamışdır. Bu istiqamətdə müxtəlif xarakterli layihələr həyata keçirilir və müvafiq infrastrukturular formalaşdırılır. Ölkədə informasiya cəmiyyətinə xas olan yeni innovasiyalara, informasiya və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat formalaşdırılır [1].

Yeni iqtisadiyyatın ən xarakterik və mühüm xüsusiyyətlərindən, inkişaf istiqamətlərindən biri də ölkədə qeyri-neft sektorunun, xüsusən də informasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) və telekommunikasiya sahələrinin daha da intensiv inkişaf etdirilməsinə və beynəlxalq təşkilatlara daxil olmaqla ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına hərtərəfli inteqrasiya olunmasına nail olmaqdan ibarətdir.

Müasir dövrdə dinamik, tarazlaşdırılmış, səmərəli iqtisadi sistem qurmaq, dünya ticarət sistemində bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi çıxış etmək istəyən hər bir dövlət, o cümlədən Azərbaycan ÜTT-yə üzv olmağa çalışır. Ölkənin ÜTT-yə üzv olmaq istəyi xarici bazarlara daxil olmaq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, ticarət mübahisələrinin optimal həllinə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, daxili bazarın inkişafına və s. nail olmaqla əlaqədardır [2].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2 avqust 2006-cı il tarixli sərəncamında göstərilir ki, respublika iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından ölkənin ÜTT-yə üzv olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda Azərbaycan üzv dövlətlər ilə ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar mərhələsinə daxil olmuşdur. Bu prosesin təkmilləşdirilməsi, həmçinin ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə daxil olmaq üçün ölkənin iqtisadi mənafeyinin qorunması, habelə gələcəkdə bu təşkilata üzvlük çərçivəsində aparılacaq fəaliyyətin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə mövcud qanunvericiliyin ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması qərara alınmış və müvafiq tədbirlər planı təsdiq edilmişdir.

Bu istiqamətdə müvafiq təşkilatlar və mütəxəssislər tərəfindən xeyli sayda elmi-metodiki xarakterli materiallar işlənmiş və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin www.economy.gov.az, eləcə də www.wto.az saytında yerləşdirilmişdir.

ÜTT-nin əsas funksiya və vəzifələri. Əsası 1947-ci ildə qoyulmuş ÜTT Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin davamçısı olaraq 1995-ci ildə Cenevrə şəhərində yaradılmışdır. 153 üzv ölkədən 20-si son onillikdə ÜTT-yə daxil olmuşdur. Bundan başqa, 31 ölkə və bir neçə beynəlxalq təşkilat ÜTT-də müşahidəçi statusuna malikdir. Dünya ticarət dövriyyəsinin 97%-ə qədəri ÜTT-yə üzv ölkələrin payına düşür [3].

ÜTT-nin əsas təyinatı beynəlxalq ticarət siyasətinin əsas normalarının müəyyən edilməsidir. Həmin münasibətlərin tənzimlənməsində Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, Avropa

İqtisadi Komissiyası və s. kimi digər beynəlxalq qurumlar da iştirak edir, amma ÜTT bu sahədə aparıcı təşkilat sayılır.

ÜTT-nin əsas məqsədi beynəlxalq ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması və onun dayanıqlığının təmin edilməsi, bununla da iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır. ÜTT dünya ticarətində idxal rüsumlarının səviyyəsini ardıcıl olaraq aşağı salmağa, kəmiyyət və digər qeyri-tarif məhdudiyyətlərini aradan qaldırmağa, tarif metodlarından səmərəli istifadə etməklə müntəzəm olaraq ticarəti liberallaşdırmağa çalışır [4].

ÜTT çoxtərəfli səviyyədə qanunvericilik mühitini, etibarlı ödəniş sistemini, səmərəli vergi mexanizmini, vahid kommərsiya standartlarını – qaydalarını, intellektual mülkiyyətin qorunmasını, elektron ticarətin (e-ticarət) təhlükəsizliyini, normal rəqabətlik mühitini, kommərsiya sirlərinin qorunmasını, e-ticarəti ləngidən səbəblərin aradan qaldırılmasını təmin etmək işində əsas rol oynayır [5].

Göründüyü kimi, e-ticarətin inkişaf etdirilməsi ÜTT-nin fəaliyyətində əsas diqqət yetirilən istiqamətlərdən biridir. Beynəlxalq aləmin e-ticarəti daha da inkişaf etdirmək istəyi bu məsələnin daim ÜTT-nin diqqət mərkəzində olması ilə də şərtlənir. Təsədüfi deyil ki, ÜTT nazirlərinin II konfransında (Cenevrə, 1998) e-ticarət haqqında xüsusi Deklarasiya qəbul olunmuşdur [6].

Keyfiyyətə yeni fəaliyyət növü olan beynəlxalq e-ticarət iştirakçıları qarşısında bir sıra qeyri-ənənəvi problemlərin həlli məsələsi dayanır. İlk növbədə, beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış ticarət - siyasi normaların və qaydaların işlənilməsi tələb edilir. Ona görə də bu prosesdə Azərbaycanın öz milli maraqlarına cavab verən mövqeyini müəyyənləşdirməsi üçün həmin problemlərin təhlil olunması və müvafiq tövsiyələrin işlənilməsi aktual məsələ kimi qarşıda durur.

Məlumdur ki, ÜTT-yə daxil olmaq prosesində hər bir ölkə öz üzərinə müəyyən öhdəliklər götürür. Belə öhdəliklər sırasına ölkənin əmtəə və xidmət bazarına daxil olma proseslərinin liberallaşması da nəzərdə tutulur. Bu halda ölkənin daxili bazarının qorunması mexanizmləri daha yaxşı işlənilməlidir.

Beləliklə, ölkədə e-kommərsiya texnologiyalarının geniş tətbiqi üçün bir tərəfdən geniş imkanlar açılırsa da, digər tərəfdən, həmin texnologiyaların daha səmərəli nəticə verməsi üçün müvafiq şəraitin formalaşdırılması tələb olunur. Ona görə də hazırkı vəziyyətdə ölkənin ÜTT-yə daxil olmaq kontekstində e-kommərsiya texnologiyalarının və sisteminin qarşısında duran problemləri təhlil etmək və müvafiq tövsiyələri irəli sürmək vacibdir.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması ilə bağlı cari vəziyyət və perspektivlər. Hazırda Azərbaycan ÜTT-yə daxil olmaq üçün 12 ölkə ilə danışıqlar aparır. Danışıqların prinsipial məqamı ölkənin bu təşkilata hansı statusda daxil olması ilə bağlıdır. Belə ki, Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkə kimi təşkilata daxil olması əlverişlidir. Bu statusda bəzi üstünlüklər, əlverişli şərtlər əldə etmək olar. Digər vacib məsələ qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, ÜTT-nin standartlarına uyğunlaşdırılmasıdır. Bu sahədə təsdiq olunmuş fəaliyyət planının bir qismi artıq yerinə yetirilib. 50-yə yaxın sənəd var ki, onlardan 30-a qədəri təşkilatın tələblərinə uyğun qəbul olunub. Digər sənədlər üzərində işlər davam etdirilir.

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasından əldə ediləcək ən mühüm nailiyyətlər. ÜTT-yə daxil olmaq çoxaspektli bir məsələ olmaqla bir çox insanların, müəssisələrin, sahələrin, ölkənin, dövlətin həyatına kifayət qədər təsir etmək gücünə malikdir. Həmin təsirlərin keyfiyyət cəhətdən öyrənilməsinə, lazım gəldikdə onun kəmiyyət göstəricilərinin də müəyyənləşdirilməsinə bəzi yanaşmalar mövcuddur [7-10]. Bu işə onu göstərir ki, ÜTT üzvlüyünə qəbul olunmaq Azərbaycan iqtisadi mühiti üçün də təsirsiz ötürməyəcəkdir. Ona görə də bu proses qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə müşahidə olunmalıdır. İqtisadiyyatın inkişafı, əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və ən əsası, dövlətin beynəlxalq nüfuzunun artması üçün ÜTT-nin daimi üzvlüyünün əldə olunması istiqamətində beynəlxalq normalar çərçivəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilməlidir. Hazırkı dövr üçün qloballaşan dünyanın tələblərini nəzərə alaraq, aşağıda göstərilən məsələləri rəhbər tutaraq, Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması vacibdir:

- dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya prosesini sürətləndirmək;
- Azərbaycan mallarının dünya bazarına çıxarılmasına mövcud şərtlərdən daha yaxşı şərtlərin tətbiqi;
- beynəlxalq ticarət mübahisələrinin beynəlxalq hüquqda qəbul edilmiş və ÜTT-nin tərəfdaş çıxdığı rəhbər müddəalar əsasında həll olunması;
- ÜTT-nin ticarət iqtisadi normalarının Azərbaycan qanunvericiliyində təsbit olunmasıyla ölkədə beynəlxalq investisiyaların əlverişli cəlb olunma mühitinin yaradılması;
- Azərbaycanlı investorların ÜTT-yə üzv olan dövlətlərdə fəaliyyət sferasının genişləndirilməsi;
- milli bazarda Azərbaycan mallarının və xidmət sahələrinin çeşidinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması;
- beynəlxalq ticarət qaydalarının qəbul olunmasında və icrasında milli maraqlar baxımından iştirak imkanı;
- Azərbaycanın dünyada beynəlxalq ticarətin bərabər hüquqlu subyekti kimi daha yaxşı tanınması, ona olan inamın, etimadın artması.
- xarici ticarətin tənzimlənməsində qiymət metodlarından və mexanizmlərindən istifadə olunması, yəni idxal və ixracın tənzimlənməsində yalnız gömrük tariflərindən istifadə və tədricən qeyri-tarif tənzimlənməsindən imtina olunması;
- ixracda və idxalda dövlət tədarüklərinin ləğvi;
- xarici iqtisadi münasibətlərə coxtərəfli yanaşma;
- ixracın genişləndirilməsi, yəni onun coğrafi və əmtəə strukturunun diversifikasiyası və dərinləşdirilməsi;
- idxala münasibətdə adekvat müdafiə tədbirləri sistemindən istifadə;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi tədbirlərindən digər məqsədlər üçün (məsələn, dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşdırılması üçün) istifadə olunmaması [11, 12].

E-kommersiyanın mahiyyəti və mövcud vəziyyəti. E-kommersiya dedikdə, İKT-dən istifadə etməklə subyektlər arasında elektron şəkildə baş verən biznes-prosesin ixtiyari forması başa düşülür [10]. E-kommersiya milli və beynəlmillət səviyyədə həyata keçirilə bilər. Bu səviyyədə rəsmi əməliyyatların aparılmasındakı fərq əsasən hüquqi tənzimlənmə ilə əlaqədardır. Elektron kommersiyanın müasir modeli dörd tərkib elementindən: 1) subyektlərdən, 2) obyektlərdən, 3) biznes-proseslərdən və 4) kompyuter şəbəkələrindən ibarətdir. E-kommersiya modelində bilavasitə iştirak etməyən, lakin onun fəaliyyətinə və inkişafına təsir edən bir sıra faktorlar da vardır [11].

Son vaxtlarda Azərbaycanda www.terasell.com adlanan virtual ticarət mərkəzi yaradılmışdır. Bu resurs vahid platforma çərçivəsində Azərbaycanın müxtəlif İnternet-dükənlərini birləşdirən İnternet məkanıdır. Bundan başqa, Bakıda Silverkey Technologies (<http://www.silverkey.az/Services.az.html>) Azərbaycan şirkətinin ölkədə “GoldenPay” ödəmə sistemini tətbiq etməsi Azərbaycanda e-ticarətin inkişafında ən əsas addımdır.

Ümumiyyətlə, ölkədə İKT infrastrukturunun formalaşması e-kommersiya texnologiyalarının perspektiv inkişafını və geniş tətbiqini təmin edir [12].

Mövcud vəziyyəti xarakterizə edən amillərin nəzərə alınması. Beynəlxalq e-kommersiyanın coxtərəfli tənzimlənməsi məsələlərində Azərbaycanın mövqeyinin formalaşması zamanı mövcud vəziyyəti xarakterizə edən aşağıdakı bir sıra amillərin nəzərə alınması məqsəduyğundur:

- inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə ölkəmizdə informasiya infrastrukturunun və texnologiyalarının, eləcə də əhəlinin kompyuter savadlılığının nisbətən aşağı səviyyəsi;
- faktiki idxal-ixrac strukturu nəzərə alınmaqla, elektron kommersiyanın milli xarici ticarətin inkişafına cüzi təsiri;
- İnternet-xidmətlərin stabil və artan xalis idxalçı mövqeyi;

- dünya ticarət bazarlarının qeyri-stabil inkişafı şəraitində gömrük rüsumlarının aşağı düşməsinin ölkə büdcəsinə təsiri;
- daxili bazarın açıqlıq dərəcəsinin artmasıyla rəqabətqabiliyyətli xarici məhsulların və xidmətlərin ölkəmizə gətirilməsinin (o cümlədən İnternet vasitəsilə) yerli istehsalçıların fəaliyyətinə mənfi təsir göstərməsi;
- e-ticarətin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, maliyyə sferasında neqativ halların artmasına şərait yarada bilən vergi intizamı məsələsinə diqqətin artırılması;
- İnternet xidmətləri bazarında ölkənin rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması səbəbindən qlobal virtual məkana bərabər hüquqlu çıxış üçün beynəlxalq-hüquqi təminatın əldə olunmasının zəruriliyi;
- iqtisadiyyatın yenidən qurulması üçün ölkəmizin dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasının artırılması və qabaqcıl texnologiyaların və “nou-hau”nun idxalının (o cümlədən e-ticarət vasitəsilə) genişlənməsinin zəruriliyi;
- səmərəli iqtisadi və ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi, xarici ölkələrin layihələrində iştirak və s. üçün qlobal informasiya resurslarına daha tam və daimi çıxışın təmin olunmasının vacibliyi;
- kiçik və orta innovativ müəssisələrin məhsullarının və xidmətlərinin e-ticarətə cəlb etmək yolu ilə ixracatının əmtəə strukturunun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi;
- elektron texnologiyalar vasitəsilə elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin nəticələrinin daha effektiv şəkildə kommersiyalaşdırılmasının mümkünlüyü;
- beynəlxalq e-ticarət potensialını kəskin məhdudlaşdıran intellektual mülkiyyət hüquqlarının inkişaf etməmiş və az effektiv müdafiə sistemi;
- Azərbaycan şəraitində e-ticarətin tənzimlənməsinin əsas texniki-iqtisadi norma və mexanizmlərinin zəif işlənməsi və lazımcınca inkişaf etdirilməməsi və s.

E-kommersiya sahəsində həllini gözləyən problemlər. Müasir dövrdə e-kommersiya sahəsindəki yuxarıda göstərilən problemlərlə yanaşı Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması üçün bir sıra digər məsələlərin də həlli zəruridir:

- e-ticarət obyektlərinin təsnifatı;
- elektron sövdələşmə tərəflərinin göndərilmə-çatdırılma üsullarının və yerinin müəyyən edilməsi;
- beynəlxalq elektron əməliyyat iştirakçılarına vergi qoyma;
- Xidmətlər Ticarəti üzrə Baş Razılaşmanın (XTBR) telekommunikasiyalara dair razılaşmalar çərçivəsində İnternet-xidmətlərin təsnifləşdirilməsi məsələləri;
- qlobal elektron bazarın tənzimlənməsində dövlətlərin rolu;
- e-kommersiya şəraitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi;
- e-kommersiyanın XTBR çərçivəsində danışıqlar prosesinə təsiri;
- e-kommersiyada gömrük qaydaları və prosedurları;
- e-kommersiyanın qloballaşma problemləri.

Bu və digər oxşar məsələlərin həlli ölkənin ÜTT-yə daxil olmaqla bağlı, eləcə də ticarət siyasətinin müəyyənləşdirilməsində əsaslı rol oynaya bilər.

E-ticarət obyektlərinin təsnifatı. Hazırkı dövrdə verilənlərin elektron formada ötürülməsinin xidmət kimi, yəni elektron ticarətin obyektini kimi təsnif olunması məsələsinə olan tələbat qalmaqdadır. Belə ki, fiziki analoqu olan rəqəmsal formaya çevrilmiş mallarla yanaşı, fiziki analoqu olmayan və qabaqcıdan mövcudluğu real şəkildə nəzərdə tutulmayan (məsələn, elektron təbrik açıqçaları, virtual incəsənət əsərləri, veb-səhifələr, dizayner işləri və s.) məhsulların ötürülməsi də olduqca geniş yayılmışdır. İnformasiyanın ötürülməsi və istifadəsi prosesində bu məhsullar kiberməkanda uzun müddət mövcud olduqları üçün əmtəə kimi təsnif oluna bilərlər. Elektron biznesin obyektlərinin mallara və xidmətlərə bölünməsi elektron ticarətdə tənzimləyici normaların tətbiqi üçün zəruridir [10].

Qeyd olunmalıdır ki, göndərilmə üsulundan asılı olmayaraq malların və xidmətlərin fiziki və elektron analoqu eyni qaydada təsnif oluna bilər. Eyni zamanda rəqəmsal formaya salınmış mallarla ticarət zamanı məlumatın ötürülməsindən daha çox onlara giriş imkanlarına malik

müraciətlər həyata keçirilir. Bu səbəbdən də bütün elektron alqı-satqı prosesi xidmət kimi təqdim edilə bilər. Bundan başqa, e-ticarətin obyektlərinə yeni klassifikasiya obyektini kimi də baxıla bilər. E-ticarətdə mallara münasibətdə xidmətlər sferasının daha az liberallaşması milli dövlətlərin İnternetdə alqı-satqı proseslərini genişləndirmək imkanlarını məhdudlaşdırır və rəqabətə davamlılığını aşağı salır.

Elektron sövdələşmə tərəflərinin göndərilmə-çatdırılma üsullarının və yerinin təyin edilməsi. İnternetdə qarşılıqlı münasibətdə olan tərəflərin yerinin dəqiq təyin edilməsinin mürəkkəbliyindən asılı olaraq göndərmə üsullarının təsnifatında problemlər meydana çıxır. İnternet vasitəsilə alqı-satqının həyata keçirilməsi üçün başlanğıc və son nöqtələrin olması kifayət edir. Lakin burada da problemlər meydana çıxır. Belə ki, başlanğıc nöqtəsi müxtəlif yerlərdə yerləşən veb-sayt, anbar, ofis də ola bilər. İstehlakçıların müdafiəsi nöqtəyi-nəzərindən xidmətlərin alıcısı olan ölkələrin qanunlarının tətbiq olunduğu beynəlxalq əməliyyatlar üsulunun tətbiqi daha üstündür. Lakin bu üsulun tətbiqi zamanı onlayn əməliyyatlarda öz elektron məhsullarının müxtəlif və çoxsaylı xarici tələblərə uyğunluğunu təmin etmək alıcı və satıcılar üçün olduqca çətindir. İnternet vasitəsilə bir ölkənin alıcısının digər ölkənin satıcısına müraciətinin veb-sayt vasitəsilə həyata keçirilməsi və bu saytda xidmətlərin xaricdə istehlakına uyğun olaraq kommersiya sövdələşmələrinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

İnformasiya texnologiyalarının qismən zəif inkişafı və innovativ müəssisələrin kifayət qədər olmadığı şəraitdə ölkədəki e-kommersiya iştirakçıları üçün elektron sövdələşmələrin istehlakçıların müdafiəsini daha yüksək səviyyədə təmin edən beynəlxalq əməliyyatlar kimi təsnif olunması daha üstündür.

Beynəlxalq elektron əməliyyat iştirakçılarına vergi qoyma. Hazırda e-ticarət aparıcı Qərbi ölkələrinin, xüsusən də ABŞ-ın təşəbbüsü ilə gömrük rüsumlarının, eləcə də hər hansı bir nəzarət prosedurunun olmadığı azad "kiberfəza" kimi inkişaf edir. Belə rejim, ilk növbədə, İnternet-xidmətlər bazarında hakim mövqə tutan və onların ixracatçıları kimi çıxış edən inkişaf etmiş iri sənaye ölkələri üçün sərfəlidir. Lakin büdcəsi gömrük gəlirlərindən yüksək asılılığa malik olan ölkələrin əksəriyyəti üçün rəqəmsal malların və xidmətlərin İnternet vasitəsilə rüsumsuz və bütövlükdə, vergisiz əldə olunması həmin ölkələr üçün sərfəli deyildir. Eyni zamanda, malların və xidmətlərin İnternet vasitəsilə ucuz, operativ və yüksək keyfiyyətli satışı onların fiziki analoqlarını yerli bazarlardan sıxışdırıb çıxarmaqla daxili rəqabətin səviyyəsinə də böyük təsir göstərir.

Beynəlxalq e-kommersiyanın obyektlərinə standart vergi dərəcəsinin, ilk növbədə istehlaka görə verginin, əlavə dəyər vergisinin tətbiqi məsələsi olduqca mürəkkəbdir. Bu, ilk növbədə, e-ticarətin spesifik xüsusiyyətinə uyğun olaraq istehlakçının faktiki yerləşdiyi yerin çətin təyin olunması ilə, digər tərəfdən isə, ölkələrin zəif vergi mədəniyyəti və vergi ödənişlərindən tez-tez yayınmaları ilə bağlıdır [13].

Bütövlükdə ölkə üçün e-ticarətin rüsumsuz və güzəştli vergilərlə həyata keçirilməsi ilə əlaqədar cari və potensial büdcə itkilərinin qiymətləndirilməsini aparmaq, e-ticarət sahəsində gömrük və digər maliyyə orqanlarının fəaliyyətinin təmin edilməsi üzrə zəruri təşkilati tədbirləri görmək, ixracatın ödənilməsi bəhanəsi ilə kapitalın xaricə axıdılması da daxil olmaqla, iqtisadi xarakterli cinayətlərdə e-kommersiyanın istifadə olunmasının qarşısını alan xüsusi tədbirlərin görülməsi zəruridir.

XTBR-in telekommunikasiyalara dair razılaşmaları çərçivəsində İnternet-xidmətlərin təsnifatı məsələləri. E-kommersiyanın inkişafı telekommunikasiya şəbəkələrinə giriş və istifadə imkanlarından asılı olduğundan XTBR-in telekommunikasiyalara dair razılaşmaları çərçivəsində İnternet-xidmətlərin dəqiq mövqeyini təyin etmək zəruridir. Telekommunikasiya xidmətləri ümumi və xüsusi şəbəkələrə və xidmətlərə, həmçinin telekommunikasiya baza xidmətlərinə bölgünü nəzərdə tutur. İnternet-xidmətlərin bu və ya digər telekommunikasiya xidmətləri növünə aid edilməsi müvafiq qiymət şərtlərini, həm də tənzimlənmə tədbirlərini əvvəlcədən müəyyən edir. İnternetin sürətli inkişafı şəraitində telekommunikasiya sahəsində liberallaşma, bir sıra ölkələrin əsas İnternet-xidmət provayderlərinin və informasiya təchizatçılarının birləşməsi milli-mədəni sərvətlərin dağılması qorxusu yaradır.

İnternetə girişi və İnternet vasitəsilə zəruri əlaqənin qurulmasını telekommunikasiya baza xidməti kimi nəzərdən keçirmək olar. Bu xidmət növü inhisarçılıqdan qorunmanı, universal girişi və rəqabəti təmin edir. İnternet xidmətlərinin təsnif olunması böyük üstünlüyə malikdir. Məhz dövlətlər də bu bazarların liberallaşdırılmasının tərəfdarıdır. Lakin burada rəqabət və müəyyən müdafiə tədbirlərinin olması zəruridir. Baza xidmətləri telefoniya, videorabitə, faks, teleks və s. kimi kommunikasiya və xidmət növlərini özündə birləşdirdiyinə görə bu xidmət növü ilə İnternetin digər xidmətləri arasındakı fərqlər tədricən aradan qalxır. Bu halda ölkə üçün İnternet-xidmətlərin rəqabətin dəstəkləndiyi və müdafiə tədbirlərinin həyata keçirildiyi şəraitdə baza xidməti kimi təsnif edilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu təsnifat ölkə istifadəçilərinin İnternet xidmətlərinə bərabərhüquqlu və səmərəli qiymətlərlə girişinin, həmçinin İnternet-xidmət provayderlərinin rolunun və məsuliyyətinin artırılmasının təmin edilməsi üçün vacibdir. Bununla bərabər, istifadəçilər üçün rəqabəti stimullaşdıran və girişi asanlaşdıran tədbirlərin görülməsi üçün ölkənin İnternet-xidmət bazarının institusional və texnoloji strukturunun təhlilini aparmaq zəruridir.

Qlobal elektron bazarın tənzimlənməsində dövlətlərin rolu. Qlobal kibernetik təşəkkül tapması və inkişafı, onun açıqlığı və kütləviliyi bu sahədə ədalətli rəqabətin norma və prinsiplərinə ciddi əməl etməyi zəruri edir. Bununla əlaqədar olaraq, İnternetdə fəaliyyətin tənzimlənməsində dövlətlərin müdaxiləsi, elektron idxalda müxtəlif müdafiə tədbirlərinin tətbiqi məsələləri öz həllini gözləyir. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi ölkələr elektron biznes və telekommunikasiya xidmətlərində ciddi lisenziyalaşdırma sistemini saxlayırlar ki, bu da normal rəqabəti zəiflədir. İnternet xidmətlərinin iştirakçılarının qeyri-bərabər hüquqa malik olması elektron verilənlərin ötürülməsi və mühafizəsi standartlarının inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin xüsusi standartlarına uyğun həyata keçirilməsinə gətirib çıxarar. Nəticədə, onların qəbul edilməməsi üçüncü ölkənin provayderləri üçün qlobal e-kommersiyada iştirak etmək imkanlarını son dərəcə məhdudlaşdırır.

ÜTT çərçivəsində e-ticarətin tənzimlənməsində dövlətlərin həyata keçirməli olduqları bir sıra tədbirlər nəzərə alınmalıdır. E-kommersiyanın uğurlu inkişafı üçün beynəlxalq mexanizmlərdə rəqabətin dəstəklənməsini əsaslandıran, bazarlara bərabərhüquqlu girişi təmin edən, beynəlxalq tənzimləmə normalarının uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutan şəffaf və stabil qaydalar olmalıdır. E-kommersiya sferasında inzibati məhdudiyyətlərin tədricən azalmasına istiqamətləndirilmiş vahid standartların da işlənilməsi zəruridir. E-ticarətə uyğun müvəqqəti tənzimləyici tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur. Məsələn, İnternetə giriş, informasiyanın ötürülməsi, İnternetdə kommersiya alqı-satqısı sahələrində müxtəlif tənzimləmə prinsiplərinin hazırlanması daha səmərəlidir. Bununla bərabər, e-kommersiya sahəsində, xüsusilə də verilənlərin mühafizəsi məsələsində standartlara ciddi əməl olunması zəruridir.

Qlobal elektron bazarın fəaliyyəti, bir tərəfdən, milli səviyyədə minimum tənzimlənməni nəzərdə tutur, digər tərəfdən isə, informasiyanın təhlükəsizliyini və istehlakçıların hüquqlarının effektiv müdafiəsini tələb edir. Həm real, həm də e-ticarətdə istehlakçıların müdafiəsinin eyni səviyyədə təmin edilməsi zəruridir.

Hazırkı şəraitdə ölkədə e-ticarətin tənzimlənməsinin vahid prinsiplərinin işlənilməsinə ehtiyac vardır. Bununla yanaşı, beynəlxalq elektron biznesin bütün aspektlərini tənzimləyən çoxtərəfli standartları tələsik qəbul etmək də olmaz. Ölkə yerli elektron biznesin rəqabətqabiliyyətliliyinin aşağı səviyyəsini və zəif müdafiəsini nəzərə almaqla, bu sahədə mümkün lisenziyalaşdırma elementlərini saxlamaqla e-kommersiyanın liberallaşdırılması söylərini dəstəkləyə, həmçinin ölkədə iqtisadi vəziyyətlə bağlı və milli təhlükəsizlik üçün hər hansı təhlükə yarandıqı halda bu prinsiplərdən azad olmaq üçün ehtiyat imkanları özündə saxlaya bilər.

Bununla bağlı e-kommersiyanın çoxtərəfli tənzimlənməsi məsələləri istiqamətində: 1) rəqəmsallaşdırılmış malların və xidmətlərin idxalına dair beynəlxalq normalara uyğun müdafiə mexanizmlərinin; 2) inzibati stimullaşdırma tədbirlərinin, o cümlədən e-kommersiyanın imkanları haqqında potensial istifadəçilərə maksimum informasiyanın verilməsi, kadrların öyrədilməsi, ixtisasının artırılması, təşkilati-texniki yardımın göstərilməsi, beynəlxalq

nümunələrə uyğun yerli standartların, normaların, zamanət mexanizmlərinin; 3) e-kommersiya sferasında ixrac fəaliyyəti üzrə kompleks tədbirlərin; 4) mallarla ənənəvi ticarətdə tətbiq olunan maliyyə tədbirlərinin vergi güzəştlərinin verilməsi və ya güzəştli şərtlərlə İnternetə girişin təmin edilməsi, İnternetdə haqq-hesab əməliyyatlarının güzəştli sığortasının müəyyən edilməsi və s. işlənilib hazırlanması zəruridir.

E-kommersiya şəraitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi.

E-kommersiyanın inkişafı intellektual mülkiyyət hüquqlarının həyata keçirilməsi və müdafiəsinin ənənəvi mexanizmlərinin formasını dəyişdirir. Ona görə də açıq kibernetika şəraitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsinin (qlobal elektron şəbəkədə ən çox müraciət olunan rəqəmsallaşdırılmış obyektlərin, nou-hau elementlərindən ibarət verilənlərin elektron ötürülməsinin forma və üsullarının, İnternetdə domen adların müdafiəsinin və s.) yeni səmərəli mexanizmlərinin işlənilməsi zərurəti yaranır. E-kommersiyanın spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla intellektual mülkiyyət obyektlərinin ticarətinin təsnifatının mükəmməlləşdirilməsinə tələbat vardır.

İntellektual mülkiyyət hüquqlarının fiziki və elektron anoloqları üçün müdafiəni eyni səviyyədə təmin etmək üçün İnternet-xidmət provayderlərinin məsuliyyətini artırmaq lazım gəlir. İri kompaniyalar intellektual mülkiyyət obyektlərinin marketinqini daha yaxşı həyata keçirə bilsələr də, intellektual mülkiyyət obyektləri bazarında monopoliya yaradırlar. Ona görə də bu sahədə tənzimləmənin həyata keçirilməsi hüquqlarının iri kompaniyalara verilməsi məqsədəuyğun deyildir. İnternet isə intellektual mülkiyyət hüquqlarının sahiblərinə istehlakçılarla birbaşa müstəqil münasibətlər qurmağa əlavə imkanlar yaradır.

Bu şəraitdə respublikada təbii ki, intellektual mülkiyyət obyektlərinin ticarətinin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq səyləri dəstəkləməli, biznesin elektron formada həyata keçirilməsi prosesində intellektual ticarət hüquqlarının müdafiəsinin təmini üzrə Beynəlxalq İntellektual Mülkiyyət Təşkilatının işində fəal iştirak etməli, həmçinin intellektual mülkiyyət obyektləri bazarında monopolizmə qarşı çıxmalıdır. Eyni zamanda ölkədə e-kommersiyanın şərtlərinə uyğun olaraq intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi sahəsində müvafiq qanunların qəbul edilməsinə görə təkliflərin hazırlanması da məqsədəuyğundur.

E-kommersiyanın XTBR çərçivəsində proseslərə təsiri. Məlum olduğu kimi, 2000-ci ildə ÜTT çərçivəsində üzv-ölkələr arasında xidmətlər ticarətinin ayrı-ayrı sektorlarına dair müəyyən razılaşmalar əldə olunmuşdur. Bununla bərabər, e-kommersiya ticarətin konkret sektoru deyildir, ənənəvi və yeni xidmət növlərinin daha geniş spektrinin beynəlxalq elektron dövryyəsinə cəlb olunduğu biznesin aparılması vasitəsidir. Buna görə də, XTBR-in fəaliyyət göstərən təsnifatına aid olmayan yeni elektron xidmətlərin meydana çıxmasıyla bağlı beynəlxalq xidmətlər ticarətinin liberallaşması prosesinə cəlb olunmamış müxtəlif növ fəaliyyət sahələri də vardır.

Buna baxmayaraq, e-kommersiyaya XTBR çərçivəsində xidmətlərin ticarəti sahəsində yeni müzakirə tələb edən element kimi baxmaq məqsədəuyğun deyildir. Ancaq bu fəaliyyətin konkret ticarət-siyasi aspektlərinə diqqət yönəldən xüsusi təlimat hazırlamaq lazım gəlir [7].

Respublikanın hazırkı vəziyyətində e-kommersiyanın tənzimlənməsi sahəsində çoxtərəfli danışıqlar prosesini xeyli qabaqlayan, müntəzəm struktur və texnoloji dəyişiklikləri nəzərdə tutan yeni ticarət-siyasi normalar kompleksinin işlənilməsi qlobal elektron bazarın yarandığı şəraitdə əlverişli deyildir. Bu respublikanın ÜTT-yə daxil olması üzrə danışıqları olduqca mürəkkəbləşdirə bilər. Belə ki, bu zaman yeni əsasnamənin razılaşdırılması zərurəti yarana və ehtimal ki, inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən xidmətlər bazarının liberallaşması üzrə əlavə tələblər də meydana çıxar bilər.

Praktiki fəaliyyət kimi ÜTT çərçivəsində e-kommersiyanın problemlə məsələlərinin sektorlar üzrə, mərhələlərlə müzakirəsinin əlverişliliyi məsələsinə dair ölkənin açıq mövqeyinin əsaslandırılması və düzgün ifadə edilməsi, eləcə də inkişaf etməkdə olan ölkələrlə bu məsələlər üzrə ikitərəfli məsləhətləşmələrin aparılması zəruridir.

E-kommersiyada gömrük qaydaları və prosedurları. E-ticarətin inkişafı şəraitində ənənəvi gömrük mexanizmlərinin tətbiqi milli və çoxtərəfli xarici ticarətin tənzimlənməsində əlavə problemlər yaradır. Bunlar malın, xidmətin məxsus olduğu ölkənin təyin edilməsindən,

gömrük hesablaşmalarının dəyərindən, idxalın lisenziyalaşdırılması prosedurunun və digər milli zəmində nəzarət formalarının tətbiqindən, gömrük məqsədləri üçün elektron sövdələşmələrin və e-ticarətin obyektlərinin təsnifatından asılı olaraq bir sıra məsələləri əhatə edir.

Real mallarla e-ticarətin təşkili zamanı fiziki şəxs alıcı kimi çıxış etdikdə, çatdırılma vaxtı ilə bağlı bəzi problemlər meydana çıxır. Elə bu səbəbdən də avropalı dilerlərin böyük hissəsi başqa ölkələrin istehlakçıları ilə işləmək istəmir [10].

Xarici ticarətin tənzimlənməsinin mövcud qayda və mexanizmlərinin e-kommersiyanın şərtlərinə uyğunlaşdırılmasına dair geniş beynəlxalq əməkdaşlıq zəruridir. Fiziki mallarla ticarət zamanı meydana çıxan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün Ümumdünya Gömrük Təşkilatı oxşar alqı-satqılar üçün sadələşdirilmiş prosedurlar təklif etmiş, malı müşayiət edən elektron sənədləşmənin məzmununa və şəffaflıq dərəcəsinə standart tələblər işləyib hazırlamışdır.

Ölkənin mövqeyi e-kommersiyanın şərtlərinə uyğun olaraq xarici ticarətin tənzimlənməsi normalarına uyğunlaşmaya dair dünya birliyinin səylərinin fəal dəstəklənməsindən ibarət olmalıdır. Bu sahədə xarici təcrübə nəzərə alınmaqla e-kommersiyanın şərtlərinə uyğun olaraq mexanizm və normaların milli xarici ticarətin tənzimlənməsinə uyğunlaşdırılması üzrə tədbirlər planının işlənilib hazırlanması tələb olunur.

E-kommersiyanın qloballaşması tədbirləri. Elektron biznes öz təbiətinə görə qlobal və universal olduğundan bir çox dövlətlərin e-kommersiyada iştirakı mümkündür. Ancaq müvafiq maddi-texniki bazanın və kadr təminatının zəif olması, büdcə və daxili bazar üçün elektron biznesin bəzən yaxşı olmayan nəticəsinin mümkünlüyü inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətinin beynəlxalq e-ticarətə tammiqyaslı və səmərəli qoşulmasını çətinləşdirir.

Belə şəraitdə ölkənin müvafiq mövqeyi İKT-nin inkişafı üçün beynəlxalq texniki layihələrdə iştirakının mümkünlüyünü öyrənməkdən və qabaqcıl xarici texnologiyaların və nou-haunun əldə olunması üçün, eləcə də İnternetdən daha effektiv istifadə üzrə tədbirlər sisteminin işlənib hazırlanmasından ibarət ola bilər.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, e-kommersiya sahəsində ölkənin ticarət siyasətinin əsas məsələləri üzrə mövqeyinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün bu sahədə kifayət qədər əsaslı və işlək mexanizmlərin yaradılması vacib şərtlərdən biri kimi qarşıda durur.

Nəticə

Aparılan təhlil və proqnozlardan göründüyü kimi, Azərbaycanda İnformasiya iqtisadiyyatı formalaşır. Ölkədə müasir İKT-nin, o cümlədən e-kommersiya sistemlərinin geniş tətbiqi qaçılmazdır. Bu da Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasını, bir sıra beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyünü tələb edir. Ona görə də ölkənin ÜTT-yə daxil olmaq istəyi ilə əlaqədar e-kommersiya sistemlərinin tətbiqi prosesində bir sıra problemlər yaranır ki, onların vaxtında həll olunması üçün məqalədə e-kommersiya obyektlərinin mallara və xidmətlərə görə təsnif olunması, e-kommersiya iştirakçılarının yerinin dəqiq təyini, göndərilmə-çatdırılma üsullarının müəyyənləşdirilməsi, e-kommersiyada vergi, gömrük və s. kimi rüsum və ödənişlərin ödənilməsi, müvafiq İnternet-xidmətlərinin təsnifatı, e-kommersiya bazarının tənzimlənməsi, intellektual mülkiyyətin qorunması, e-kommersiyanın qloballaşması və s. kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Əliquliyev R.Ə., Ə.Q.Əliyev. E-kommersiya sistemləri – yüksək texnologiyalara əsaslanan yeni iqtisadiyyatın əsas vasitələrindən biri kimi // Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: 2010, s. 770-774
2. Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması istəyi ilə əlaqədar elmi-metodiki materiallar. www.economy.gov.az.
3. Дайнеко А.Е., Забавский Г.В., Василевская М.В. ВТО: механизмы, функционирования и практика вступления. Минск, 2006, 408 с.
4. Тихонова Н.Б. Особенности процесса либерализации международной торговли в деятельности ВТО // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2010, №2, стр. 94–102, <http://www.publikacia.net/arhiv/022010.pdf>
Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. М.: Экономика, 2008, 346 с,
5. www.wto.org, <http://www.wto.ru>.
6. Саволайнен Н.Б. Проблемы вступления РФ в ВТО с активным участием российских регионов // Экономика и управление, 2008, №4, с. 19–24.
7. Андрейчикова О.Н., Андрейчиков А.В. Исследование проблемы вступления России в ВТО методом аналитических сетей // Информационные технологии, 2006, №2, с. 55–64.
8. Чиркин А. Предстоящее вступление России в ВТО и потенциальные экономические риски // Вопросы экономики, 2005, №5, с. 29–35, <http://vopreco.ru>.
9. Кобелев О.А. Электронная коммерция. М.: «Дашков и К», 2009, 684 с.
10. Гараджаоглу А.А. Проблемы информатизации общества и экономики. Баку: ЭЛМ, 2003, 460 с.
11. Алиев А.Г. Теоретико-прикладные аспекты информатизации гуманитарных отраслей. Баку; ЭЛМ, 2006, 474 с.
12. Горбань М., Гуриев С., Юдаева К. Россия в ВТО: мифы и реальность // Вопросы экономики, 2002, №2, с. 23–28, <http://vopreco.ru/>

УДК 339.92

Алиев Аловсат Г.

Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан

alovsat@iit.ab.az

Анализ применения и перспективы развития системы электронной коммерции в рамках условий вступления Азербайджана во Всемирную торговую организацию

В статье проанализированы основные цели и ожидаемые перспективы Азербайджана в связи с будущим вступлением во Всемирную торговую организацию (ВТО). Были описаны роль, значение и перспектива э-коммерции в процессе формирования информационной экономики в республике. Были исследованы проблемы электронной коммерции в связи с вступлением ВТО, и для осуществления встречных мер и определения позиции республики разработаны соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: *Всемирная торговая организация, информационная экономика, международная торговля, модели э-коммерции, регулирование торговли, интеллектуальная собственность.*

Alovsat G. Aliyev

Institute of Information Technology ANAS, Baku, Azerbaijan

alovsat@iit.ab.az

Analysis of application and perspectives of development of electronic commerce system within the framework integration of Azerbaijan to World Trade Organization

The article analyze the basic goals and achieved benefits of Azerbaijan inregard to the future accession to the World Trade Organization (WTO). The role, significance and prospects of e-commerce in the process of knowledge-based economy in the country are described. Problems of e-commerce in connection with entering the WTO were investigated and relexant proposals and recommendations were developed in order to implement counter-measures and determine the position of the republic.

Key words: *WTO, international trade, e-commerce models, regulation of trade, intellectual property.*